

та часових координатах. Історія української освіти переконує в тому, що інтеркультурний діалог в освітніх практиках братських шкіл, Києво-Могилянської академії, Харківського університету XIX ст. був повсякденністю.

Таким чином, історичний досвід міжкультурних взаємин українського народу набуває першочергового значення як у стратегіях оновлення освіти і виховання, правової освіти та правового виховання зокрема, так і у перспективі розбудови ефективних інтеркультурних діалогів у різних модифікаціях. Практика показує, що завдяки взаємодії та перехрещенню культур проблема культурної ідентичності трансформується в питання про можливість співіснування окремих людських спільнот – етносів, націй тощо, а також у питання, як співвідносяться між собою традиційно сталі норми і цінності, характерні для тієї чи іншої культури, з універсальними.

Отже, ефективний інтеркультурний діалог можна розглядати як наслідок і водночас як один із вирішальних чинників якості сучасних дидактичних і виховних практик, серед яких правове виховання як умова формування правової культури у тісному зв'язку із національно-патріотичним вихованням є найбільш значущим. Саме тому інтеркультурний діалог як загальна дидактична практика і констатуючий чинник мультикультурного суспільства широко застосовується у проектах національного і правового виховання та освіти, яка за сучасних умов набуває виразних рис глобальної.

Д. О. Вовк, кандидат юридичних наук

ПРАВОВА ТРАДИЦІЯ, ПРАВОВА КУЛЬТУРА, ПРАВОВА СИСТЕМА: ПІДХОДИ ДО РОЗУМІННЯ СПІВВІДНОШЕННЯ

Правова традиція (або традиція у праві) є однією з найбільш складних для розуміння юридичних категорій. Попри значну поширеність у літературі уявлення про змістовне наповнення правової традиції, форми її вияву, співвідношення з іншими правовими явищами залишається, на наш погляд, досить фрагментарним. Слід лише згадати, що роботи, безпосередньо присвячені аналізу цієї проблеми (передусім Ю. Оборотова, Ю. Лободи, М. Мірошніченко, Г. Гленна, К. Арановського, Т. Козлова, С. Павлова), містять різне тлумачення природи правової традиції та її ролі у правовій системі. Якоюсь мірою це пояснюється багатогранністю і поліструктурністю самої правової традиції, що значно ускладнює спроби охопити усі вияви й аспекти її буття. Однак, гадаємо, що подібна ситуація пояснюється також і методологічною невпорядкованістю досліджень у цій сфері, передусім зумовленою недостатньою коректністю розуміння властивостей будь-яких суспільних (зокрема і правових) традицій.

У той же час немає сумнівів у тому, що правова традиція посідає центральне місце у характеристиці права як цивілізаційного явища і складової культури певного соціуму. Саме через категорію «традиція» можна дослідити вплив трьох, очевидно, головних чинників розвитку західного права – християнства, грецької філософії та римського приватного права. Усе це зумовлює потребу в подальшому осмисленні правової традиції, що становить мету цієї статті.

Як уже зазначалося, наявні у літературі підходи до розуміння правової традиції є дуже різномірними. Ю. Оборотов вважає, що правова традиція становить зв'язок часів, соціальне (правове) спадкування. Ю. Лобода розуміє правову традицію як закономірності розвитку сфери правового буття суспільства і одночасно принцип, ідею і тенденцію розвитку правової складової соціальної організації. Г. Гленн ототожнює правову традицію з правовою системою, розглянутою в історичному розвитку. Зрозуміти традицію, на його думку, – це як проглянути фільм, тоді як зрозуміти сучасну правову систему означає побачити кадр цього фільму. Наведені думки, по-перше, демонструють достатню складність теоретичного визначення правової традиції як правового феномена, велику абстрактність, схематичність і навіть метафоричність спроб запропонувати таке визначення (вирази «зв'язок часів», «ідея», «принцип», «культура» залишають великий простір для їх інтерпретації); по-друге, доводять, що правова традиція не усвідомлюється як певна сутність, її осмислення може бути сутнісним, тільки коли здійснюється через аналіз джерел конкретної традиції (наприклад, різних компонентів християнської релігії як джерела християнської правової традиції) та ролі такої традиції у правовій системі або її елементах.

Правовій системі, як і кожній соціальній системі, притаманна історичність. Історичність права означає не просто наявність правового минулого, на яке спирається право сьогоденне або через яке ми можемо краще зрозуміти сучасний етап буття права. А. Турен з цього приводу пише, що історичність – це не сукупність цінностей, міцно закорінених безпосередньо у центрі суспільства; вона постає як сукупність інструментів, культурних орієнтацій (цей перелік механізмів історичного впливу можна продовжити – міфи, віра, ідеї, концепти тощо), за допомогою яких сформувалися форми соціальної практики, у тому числі право. Правова система як система відкрита (така, що взаємодіє з оточенням і обмінюється з ним інформацією) і реактивна (така, чие функціонування визначається переважно зовнішніми чинниками) зумовлює, що ці механізми за походженням мають як внутрішньоправове (наприклад, традиційне значення джерел права, їх взаємне співвідношення), так і у першу чергу позаправове походження (релігія, мораль, політика, економіка тощо). Вони (механізми) постійно творять сучасне право, визначають його зміст і майбутнє. Е. Фромм, описуючи зв'язки людини з її минулим, зазначав, що

«ми є минулим і можемо сказати: “Я – це те, чим я був”». Таке бачення можна екстраполювати і на право як продукт людських відносин. Правова система вбудована у свою історію та історію суспільства у цілому. Це не означає, що вектор правового розвитку, колись заданий, залишається сталим і незмінним, не зумовлює жорсткої детермінованості права історичним минулим, назавжди зафіксованими світоглядними чи культурними домінантами соціуму, але дозволяє констатувати, що право живе і прогресує у своїй історії, спирається на досвід минулих поколінь (а точніше, розуміння цього досвіду), заперечуючи, трансформуючи, підтримуючи його.

Історичність правової системи, яка охоплює і світ правових ідей, і світ матеріального буття права, на більш конкретному рівні виявляється у вигляді правових традицій, що у матеріальному аспекті зумовлюють особливості існування якогось правового явища чи правової системи у цілому, а в ідеальному – визначають особливості пізнання і розуміння права, зокрема і його цінності для кожного конкретного суспільства або цивілізації. Інакше кажучи, правова традиція – це поняття, яке характеризує специфічність ідеального і матеріального буття права у контексті уявлення про його історичний розвиток. Підкреслимо, традиція – це не самі правові явища, а категорія, яка пояснює їх своєрідність, особливість з огляду на історію їх виникнення і розвитку. Дослідження правових традицій дає можливість побачити, чому в суспільстві або групі суспільств, об'єднаних у цивілізацію, сформувалися саме такий образ права, таке суспільне значення права, така правова система, і тим самим відображає динаміку історичного буття правової системи, формування і реалізацію правових норм, пізнання права суб'єктом права, відтворення правових приписів у вигляді правової поведінки тощо.

Наведене розуміння дає можливість відмежувати правову традицію від правової культури. Культура, як зазначав Й. Гейзинга, є абстракцією, наданою для позначення історичної дійсності, тобто, у нашому випадку, певного рівня розвитку правової системи. У цьому сенсі правова традиція і правова культура є близькими категоріями, які відображають сучасний стан правової системи як підсумок поступового накопичення правового досвіду в суспільстві. Але якщо культура відображає саме цей стан розвитку, то традиція дає уявлення про шляхи і джерела формування цього стану. Іншими словами, якщо культура відповідає на запитання «що?» (правова система у своєму особливому способі існування), то правова традиція відповідає на запитання «як?» або «чому?» цей спосіб існування є саме таким. Тут, однак, потрібно враховувати певний нюанс. Правова культура є «усім позитивним, що створено людством у правовій сфері» (Ю. Калиновський). Позитивність у цьому разі означає, що правова культура не охоплює юридичні явища антиправового характеру (деформації правосвідомості, протиправну поведінку, неправові закони тощо). Правова традиція ж як функціональна категорія, що виражає специфічність

буття правової системи, може бути причиною і поясненням існування також дефектів у праві, негативних властивостей, явищ і тенденцій у правовому розвитку (наприклад, правового нігілізму).

Через дослідження правових традицій і правової культури досягається розуміння реального впливу права на життя соціуму, його розвиненості не лише на рівні системи позитивного права чи академічних теорій і вчень, а й у вигляді відповідних моделей правової поведінки, укорінених у свідомості індивідів і різноманітних спільнот. Правова культура і правові традиції, що «супроводжують» культуру, в першу чергу відображають дію, «практику» правового регулятора, його генезу і життя як вияв людської активності, форми людських відносин. Як писав М. Мамардашвілі, культура як така – це здатність практикувати складність і розмаїття життя; саме практика, а не знання є основним для розуміння культури.

О. В. Зінченко, доктор історичних наук, доцент

ІНСТИТУТ ОМБУДСМАНА ЯК ПРАКТИЧНА МОДЕЛЬ ПРАВОВОГО ВИХОВАННЯ ГРОМАДЯН УКРАЇНИ

Ідея рівноправності людей зародилась у філософських трактатах авторів Стародавнього світу, а в законах Шумера і Аккада, Вавілонського царства, Китаю, Греції, Риму декларувалися наміри втілювати її в життя. Подібна тенденція спостерігалась і у період Середньовіччя. Однак законодавчо ідея рівності почала реалізовуватися в Англії ухваленням у 1215 р. Великої хартії вольностей. Вона знайшла продовження у 1628 р. в Петиції про права, у 1679 р. – у Хабеас Корпус Акті та у 1689 р. – у Біллі про права. Її конкретизували Декларація незалежності США 1776 р., Конституція США 1787 р., французька Декларація прав людини та громадянина 1789 р. і завершила Загальна декларація прав людини 1948 р.

Ще у X ст. в Англії відбувся розподіл законів на світські та церковні, що ініціювало виникнення права справедливості. У XIV–XV ст. королі доручали лорд-канцлерам, що призначалися ними з числа церковних служителів, розгляд звернень позивачів з петиціями про справедливе вирішення справ. Унаслідок цього в країні почали діяти дві судові системи: загальні суди і суди справедливості. Посада лорда-канцлера, який очолював суд справедливості, пізніше виявилася прообразом посади омбудсмана юстиції, яка вперше була зафіксована у Конституції Швеції 1809 р. Визначальними ознаками шведського омбудсмана виявилися надзвичайно широкі повноваження. До сфери його компетенції входить контроль діяльності центральних органів влади, судів та місцевої адміністрації, збройних сил і посадових осіб державних підприємств